

De kartuizerorde en het benedictijnse monnikendom: twijgen aan dezelfde stronk?

Tim Peeters

8

“De idee om het monnikendom in het Avondland te vereenzelvigen met het benedictijnendom, is zodanig ingeburgerd geraakt, dat men deze voorstelling zelfs in handboeken kerkgeschiedenis aantreft. Het benedictijns model geldt in deze perceptie zonder meer als norm en voorbeeld voor het monastieke leven, duidelijk onderscheiden van andere religieuze levensvormen zoals die van de reguliere kanunniken en de bedelorden. De kartuizers, als strikt monastieke orde, hebben binnen dit patroon hun plaats onder de benedictijnen gekregen. (...) Niet alleen de cenobiet is monnik – dus niet alleen de benedictijn – maar ook de eremiet!”¹

Bovenstaand citaat is afkomstig van H.J. Roth, die in zijn artikel met sprekende titel *Zijn de kartuizers benedictijnen?* de puntjes op de i wil zetten.

Het antwoord op de vraag of de kartuizers benedictijnen zijn, is daarmee al meteen gegeven: neen. Men kan de kartuizers zelfs niet in één adem met de cisterciënzers en de trappisten twijgen aan dezelfde ‘benedictijnse stronk’ noemen. Ook met de solitaire camaldulenzers hebben ze weinig gemeen. ‘Genealogisch’ gezien bestaat er tussen de kartuizers en het benedictijns monnikendom geen ‘bloedverwantschap’, aangezien de Regel van Benedictus, die binnen de hervormingen van Cîteaux en La Trappe, alsook in Camaldoli, als leidraad geldt, in de kartuizertraditie niet wordt gevolgd.

De symbiose van Romualdus

Sint-Bruno, de grondlegger van de kartuizerorde, was geen unicum in zijn tijd, want de elfde en twaalfde eeuw vormden een bloeiperiode voor het monastieke ideaal. Het was de *belle époque* van de abdij van Cluny, van Bernardus van Clairvaux en de expansie van de cisterciënzers, maar ook van Norbertus, die met de stichting van de premonstratenzerorde, gevestigd op de Regel van Augustinus, duidelijk een andere koers wou varen. In dit religieuze hoogseizoen van stichtingen en hervormingen sprak echter ook het kluzenaarsleven

De Chartreuse van Portes, in het Franse departement Ain. De kartuizerorde telt 24 kloosters, waarvan *La Grande Chartreuse* bij Grenoble het moederhuis is.
© foto: Tim Peeters.

9

tot de verbeelding van velen. Het solitaire leven werd immers beschouwd als een vorm van spirituele volmaaktheid. In de volstrekte eenzaamheid kon de monnik zich totaal en onverstoord toelagen op de contemplatie van God.

Het meest succesrijke kluzenaarsexperiment vóór dat van Bruno, was ongetwijfeld dat van de heilige Romualdus, die in het begin van de elfde eeuw in Camaldoli (Toscane) de camaldulenzersorde stichtte. Hij ontwikkelde het concept van een soort ‘dubbeklooster’, waarbij de eenzaamheid van een kleine communiteit eremieten, die in het hooggebergte in aparte huisjes woonden, beschermd werd door de buffer van een grotere communiteit monniken, die dieper in het dal volgens het benedictijns model in gemeenschap leefden. In Camaldoli verscheen dus voor het eerst in de monastieke geschiedenis de unieke combinatie van het *cenobitische* en het *anachoretische* monnikendom, van een monastiek leven in gemeenschap (*cenobieten*) en een monastiek leven in eenzaamheid (*anachoreten*).

Romualdus was van oordeel dat de Regel van Benedictus, waaraan ook de eremieten door hun geloften gebonden bleven, de intrinsieke band tussen het gemeenschapsleven in het *coenobium* (klooster) en het solitaire leven in de *cella* (kluis) bevestigde. Vandaar de sprekende symboliek van het wapenschild van de camaldulenzersorde: twee duiven die uit dezelfde kelk drinken. Van bij de aanvang gold in Camaldoli het kluzenaarsleven als voltooiing van het monastieke ideaal. De monnik die door de leerschool van het gemeenschapsleven voldoende gevormd en gelouterd was, kon in navolging van Jezus de berg opklimmen om in eenzaamheid tot God te bidden. Dit alles is geheel in de lijn van wat de Regel van Benedictus daarover zegt:

“Anachoreten zijn kluzenaars die niet meer door de eerste ijver van hun monnikenleven gedreven worden, maar die door een lange proeftijd in het klooster met de steun van de gemeenschap geschoold zijn en geleerd hebben tegen de duivel te strijden. Nadat zij zich in de gelederen van de broeders hebben geoe-

fend voor het duel in de woestijn, zijn zij met de hulp van God sterk genoeg om zonder andermans hulp, alleen met eigen hand en arm, veilig weerstand te bieden aan de aanvechtingen van het vlees en hun gedachten.” (RB 1, 3-5)

De *modus vivendi* van Bruno

Het opzet van Bruno, die zich in 1084 met zes volgelingen als kluizenaar in het Chartreusemassief bij Grenoble terugtrok, verschilt wezenlijk van dat van Romualdus: bij de kartuizers hebben immers nooit cenobieten bestaan. De originaliteit van Bruno bestond in de uitwerking van een *modus vivendi* voor een gemeenschap van kluizenaars, met een perfect evenwicht tussen het cenobitische en het anachoretische monnikendom.

Een kartuizerklooster is een communautiteit van kluizenaars met een minimale vorm aan gemeenschapsleven. Dit principe geldt trouwens ook voor de lekenbroeders die instaan voor de materiële zorgen en het onderhoud van het klooster: zijn ze geen cenobieten, dan toch ook geen kluizenaars zonder enige vorm aan gemeenschapsleven. Vandaar dat de kartuizers zichzelf niet beschouwen als eremieten in de strikte zin van het woord, maar als *semi-eremieten*. “Onze kluizen zijn weliswaar echte kluizenaarswoningen, maar ze liggen niet verspreid in het bos of in het veld”, schrijft een kartuizer uit Serra San Bruno (Calabrië), het klooster waar Bruno in 1101 gestorven is.

“De kluis van de ene monnik grenst aan die van de andere. Onderling zijn de kluizen met elkaar verbonden door het kloosterpand, dat ons naar de kerk, de kapittelzaal en de refter leidt. Dit zijn plaatsen van broederlijke ontmoeting. Omdat wij geroepen zijn tot een solitair leven, zijn we gelukkig wanneer we in onze kluis zijn. Om die reden wonen wij in afzonderlijke huisjes. Toch kennen wij een aanzienlijk deel van gemeenschapsleven, vooral op zondag. (...) Het kartuizerleven bestaat echter niet uit een afwisseling van gemeenschappelijke en eenzame momenten. De kartuizer leeft ook in gemeenschap, wanneer hij alleen is in zijn kluis, en hij is ook eenzaam, wanneer hij samen is met de anderen.”²

Om de originaliteit van de kartuizertraditie nog duidelijker te schetsen, nemen we hier de vergelijking op die een kartuizer ooit maakte tussen zijn eigen roeping en die van de kluizenaar en de camaldulenzers:

“**DE KLUIZENAAR.** De kluizenaar is zonder meer de man van de eenzaamheid, maar per definitie ook de man van de beschikbaarheid voor allerhande wereldlijke evoluties, zoals de geschiedenis al vaak heeft aangetoond. Hij wordt de stichter van een cenobitische abdij, hij trekt erop uit om te verkondigen, of men roept hem om bisschop of zielzorger te worden. De kluizenaar heeft het vuur van het Absolute ervaren, maar hij heeft niet de roeping ontvangen om er zich radicaal en definitief op toe te leggen. De eenzaamheid kan hem weliswaar een gans leven blijven achtervolgen, maar ze kan evengoed slechts een tussenstap naar een andere roeping zijn

DE CAMALDULENZER. Als zoon van Benedictus begrijpt de camaldulenzers de eenzaamheid in een analoge context als de kluizenaar. De eenzaamheid is een manier om God te loven naast zoveel andere. Laten we niet vergeten dat de apostelen van Polen ook camaldulenzers waren. Het is heel gewoon dat er zich onder hen professoren of predikanten bevinden, terwijl anderen dan weer solitair of zelfs reclusen zijn. De camaldulenzers roeping impliceert dus niet noodzakelijk de keuze om exclusief en radicaal voor God te leven.”³

Zoals de anonieme auteur terecht opmerkt, deed zich na verloop van tijd bij vele nieuwe pogingen tot het opnemen van een eremietenbestaan hetzelfde probleem voor: het aantal volgelingen werd zo talrijk, dat een levensregel zich opdrong. De meeste kluizenaars keerden daarom terug naar het cenobitische kloosterleven en sloten zich aan bij de benedictijnen, de cisterciënzers of een gemeenschap van kanunniken. “De monastieke experimenten van de elfde en twaalfde eeuw lieten successievelijk het kluizenaarselement en de nadruk op de eenzaamheid vallen, om weer tot een nieuwe geordende vorm van gemeenschapsleven over te gaan. (...) Bij de kartuizers eindigde het monastieke experiment in een radicaal andere levensvorm, een vorm waarbij het fysieke alleen zijn – in tegenstelling tot andere monastieke tradities – een overheersende betekenis kreeg. (...) Binnen het geheel van monastieke families is daarmee de kartuizertraditie in het christelijke Westen de meest anachoretische; binnen de bonte wereld van eremitisme is zij de meest geordende vorm van kluizenaarsleven.”⁴

Originele herschikking

Historisch gezien is het niet helemaal correct om Sint-Bruno de stichter van de kartuizers te noemen, aangezien hij nooit de intentie heeft gehad om een nieuwe orde te stichten. Bij zijn dood liet hij geen geschreven regel na. Zijn voorbeeld en zijn onderricht golden voor de eerste kartuizers als een *levende regel*. Toch is Bruno ontegensprekelijk de *grondlegger* van de kartuizerorde: de originele levensstijl die hij in het Chartreusegebergte ontwierp, heeft hij identiek gekopieerd in Calabrië, waar hij vanaf 1091 – op verzoek van paus Urbanus II die hem als raadgever dicht bij zich wilde hebben – verbleef.

Trouw hebben de eerste kartuizers de bepalingen van hun meester nageleefd en doorgegeven aan hun opvolgers. Een dertigtal jaar later, tussen 1121 en 1128, schreef Guigo I, de vijfde prior van *La Grande Chartreuse*, de gewoontes van de eerste kartuizers neer in de *Coutumes de Chartreuse* of het *Gewoonteboek van de kartuizers*. Omdat ten tijde van de redactie ervan nog een aantal van Bruno's gezellen in leven was, vormt dit geschrift – op enkele aanpassingen na – een goede weergave van de oorspronkelijke levenswijze van de kartuizers. Sterker nog: de *Coutumes* hebben de primitieve observantie van Bruno en de eerste kartuizers op een geniale manier vereeuwigd. Guigo I heeft de originele symbiose van het anachoretische en het cenobitische monachisme juridisch vorm gegeven en voor de komende generaties vastgelegd. Tot in onze tijd vormt het *Gewoonteboek* de voornaamste praktische en organisatorische leidraad voor het

Omwille van de unieke combinatie van het anachoretische en cenobitische monachisme, was het voor Bruno onmogelijk om welke bestaande kloosterregel ook – inclusief die van Benedictus – te transponeren op het kartuizerideaal. Elk gebruik dat hij ontleende aan andere monastieke tradities, paste hij grondig aan de eisen van het solitaire leven aan. Een voorbeeld hiervan betreft het kopiëren van boeken als voornaamste vorm van handenarbeid bij de kartuizers. Bruno opteerde bewust niet voor scriptoria, zoals bij de benedictijnen en de cisterciënzers gebruikelijk was. Elke solitaire monnik ontving het nodige schrijfgereed en perkament, zodat hij zijn taak in de kluis kon vervullen. “Bruno innoveerde en creëerde, minder door een heel nieuwe praktijk op te zetten, dan door een originele samen koppeling van oeroude monastieke gegevens (...)”, aldus dom Marcellin Theeuwes, de huidige generale prior van de kartuizerorde. “Wat al bestond schikte hij op een nieuwe wijze, en zo legde hij iets bloot van wat hem innerlijk bewoog, zijn heel persoonlijke en weloverwogen roeping, zo persoonlijk dat hij er niet aan dacht een bestaande regel aan te nemen.”⁵

De Regel van Benedictus en de Coutumes de Chartreuse

Het feit dat Bruno heeft afgezien van de aanname van een bestaande regel in zijn project, neemt niet weg dat hij de geschriften van de woestijnvaders en de grote monastieke tradities waarschijnlijk zeer goed kende. Gezien zijn theologische opleiding – hij was doctor en magister in de filosofie en de theologie en jarenlang een befaamd docent exegese aan de kathedraalschool in Reims – en gezien zijn ervaringen in de benedictijnenabdij van Molesme, waar hij zich twee jaar lang als kluizenaar had teruggetrokken, moet hij zeker vertrouwd geweest zijn met de Regel van Benedictus. Dat geldt overigens ook voor Guigo I die in de *Coutumes de Chartreuse* uitdrukkelijk naar het document van Montecassino verwijst en het één van zijn bronnen noemt: “Wij zijn ervan overtuigd dat al onze gewoonten teruggaan op de monastieke gebruiken in de brieven van de heilige Hiëronymus, de Regel van Sint-Benedictus of andere authentieke geschriften.”⁶

Een andere bijzonderheid betreft de professieformule van de kartuizers, die bijna identiek is aan die van de benedictijnen. Alleen de zinsnede “volgens de Regel van Sint-Benedictus” werd door Guigo I geschrapt. Opdat het prille kartuizerideaal op termijn niet zou opgaan in het cenobitische monnikendom, was deze distantie van de beroemde regel – Benedictus omschrijft zijn doelpubliek zelf als zij die het cenobietenbestaan willen leiden⁷ – onvermijdelijk. Bruno beoogde immers geen *familia* van broeders, geen *schola* onder de figuur van een *abba* (abt, vader), maar een gemeenschap van solitaireren. Guigo I was zich bovendien zeer bewust van het aanstekelijke charisma van de cisterciënzerverorde en hij wist maar al te goed hoe verleidelijk het gemeenschapsleven voor een solitaire monnik kon zijn op momenten van fundamentele twijfel en innerlijke dorheid.

De afwijzing van de Regel van Benedictus was binnen de kerkelijke context van die tijd echter hoogst ongewoon. In de negende eeuw had keizer Lodewijk de Vrome de heilige Benedictus van Aniane immers met de opdracht belast om

alle kloosters en abdijen in het Karolingische rijk te verenigen. De Regel van Benedictus fungeerde hierbij als het voornaamste bindmiddel. De besluiten van de synodes van d’Aix-la-Chapelle (tussen 816 en 819) verplichtten alle religieuzen om voortaan ofwel volgens het benedictijns model te leven, ofwel volgens dat van de reguliere kanunniken. Deze eenheidspolitiek hield dus geen rekening met het eigen karakter van het solitaire leven. Nieuwe pogingen tot eremitisme

Jean Bernard Restout, *De heilige Bruno in gebed*, olie op doek, 1763.

geschiedden daarom altijd binnen de schoot van het benedictijnse monnikendom. Ze werden op touw gezet door kluizenaars die geschoold waren door de Regel van Benedictus en die er zich bijgevolg niet van distantieerden, zoals bijvoorbeeld duidelijk blijkt in Camaldoli. Dit was bij Bruno en de eerste kartuizers niet het geval: onder de zeven kartuizerpioniers bevonden zich geen monniken. Twee onder hen waren leken en de anderen waren seculiere clerici of kanunniken, inclusief Bruno zelf. De anonieme kartuizerauteur die we reeds citeerden, komt zelfs tot volgende hypothese: “Stel dat een groep monniken de kartuizerorde had gesticht, dan hadden waarschijnlijk ook zij geprobeerd om naar het leven van de woestijnvaders terug te keren binnen het kader van de Regel van Benedictus. (...) De vrijheid van geest, niet getekend door een monastiek verleden, maakte dat Bruno en zijn gezellen naar het leven *more antiquo Aegyptiorum monachorum* konden terugkeren.”⁸

Raakpunten

We vermeldden reeds dat Guigo I in de *Coutumes de Chartreuse* naar de Regel van Benedictus verwees en haar “één van zijn geraadpleegde bronnen” noemde. De “andere authentieke geschriften” waarop hij doelde, zijn niet exhaustief en met historische zekerheid te achterhalen, aangezien hij ook ongeschreven bronnen gebruikte.⁹ Dat geldt trouwens in gelijke mate voor de mogelijke raakpunten met of verwijzingen naar de Regel van Benedictus: ook die zijn soms twijfelachtig. Bovendien maakte Guigo I gebruik van zogenaamde ‘antibronnen’, dit wil zeggen van bewuste antithesen tegenover een bepaalde bron. Zo zetten de *Coutumes* zich bijvoorbeeld af tegen het principe van de benedictijnse gastvrijheid die de eenzaamheid en de afgescheidenheid slechts verstoren kon.

Duidelijke raakpunten tussen de Regel van Benedictus en de *Coutumes de Chartreuse* betreffen zeker de psalmodie en de lessen tijdens het nachtofficie, de houding tijdens het koorbed, de stilte na de completen, de rangorde in de gemeenschap, de taak van de econoom, de opname van novicen, de gehoor-

ken, het verzorgen van de zieken, het ontvangen van geschenken, de manier van reizen en de heropname van weggezonden of uitgetreden religieuzen.¹⁰

Tot slot willen we nog even vermelden dat ook de actuele *Statuten van de kartuizerorde*, in 1991 door Rome goedgekeurd, enkele raakpunten met de Regel van Benedictus bevatten, onder meer over de opname van kandidaten, de zorg voor de zieken, de handenarbeid in de kluis, de gehoorzaamheid aan de statuten en de stiptheid bij het koorgebed.

Hoewel er tussen het benedictijnse en het kartuizer monnikendom raakpunten en gelijkenissen bestaan, is het onjuist om hen met elkaar te verwisselen. Hun 'geaardheid' is daarvoor te anders. De kartuizers zijn dus niet zoals de cisterciënzers, de trappisten en de camaldulenzers twijgen aan dezelfde benedictijnse stronk. In de tuin van het monastieke leven zijn zij opgeschoten als een afzonderlijke boom, als een 'eigen soort'. De initiële vraag – of de kartuizers benedictijnen zijn – kan dus niet anders beantwoord worden als met een meesmuilende reactie die ook een bedelmonnik niet zal kunnen onderdrukken wanneer iemand durft te suggereren dat de dominicanen franciscanen zijn.

Tim Peeters is priester van het aartsbisdom Mechelen-Brussel, rechter aan de kerkelijke rechtbank van zijn bisdom en leraar godsdienst in het Leuvense Lemmensinstituut. Zijn boek *Gods eenzame zwijgers. De spirituele weg van de kartuizers* (Carmelitana, 2007) werd bekroond met de Prijs voor het Religieuze Boek 2008 (categorie 'publieksvriendelijke publicaties').
Zie ook: 'Kort Nieuws' in dit nummer (blz. 4).

¹ H.J. Roth, *Sind die Kartäuser Benediktiner?*, in: *Erbe und Auftrag* (50/1974), blz. 55; 56.

² Un Certosino, *Ferventi d'amore divino. Meditazione su San Bruno*, Serra San Bruno, 2002, blz. 28-29; 32.

³ Un chartreux, *Paroles de chartreux*, Corriere de La Grande Chartreuse, 2004, blz. 35-36.

⁴ P. Nissen, *Eenzaamheid als zoeken naar God*, in: *Benedictijns Tijdschrift* (2001/3), blz. 96-97.

⁵ M. Theeuwes, *Bruno van Keulen. Ervaring en traditie*, in: *Benedictijns Tijdschrift* (2001/3), blz. 106.

⁶ Proloog van de *Coutumes de Chartreuse* (Sources Chrétiennes 313/1984), blz. 157.

⁷ Cf. *Regel van Benedictus* 1, 13: "Wij (...) willen nu ertoe overgaan om met Gods hulp een regel op te stellen voor de sterkste soort: de cenobieten." En ook 1, 2: "De eerste soort is die van de cenobieten: dat wil zeggen monniken die in een klooster samenleven en dienen onder een regel en een abt."

⁸ Un chartreux, *Paroles de chartreux*, blz. 220.

⁹ Zeker is dat Guigo I zich baseerde op o.a. de biografie van Sint-Antonius, op de regels van Pachomius en Basilius, op de geschriften van Hiëronymus, Augustinus, Leo de Grote, Petrus Damiani...

¹⁰ Voor een gedetailleerde opsomming van de raakpunten tussen beide geschriften zie: *Coutumes de Chartreuse*, blz. 80.